

ДРАГУТИН ЛЕКОВИЋ, Београд

СМИСАО И ЗНАЧАЈ МАРКСОВОГ ПРОУЧАВАЊА ПАТРИЈАРХАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Проблематика смисла и значаја Марксовог проучавања патријархалних заједница¹ заслужује да буде предмет не кратког саопштења него обимног монографског рада. Она то заслужује да буде по свом обиму и по богатству садржаја. Она то заслужује да буде и по свом теоријском значају. У обимнијем раду који припремамо ми смо јој тако и пришли. Овде, међутим, можемо резимирати само неколико основних ставова које у том обимнијем раду подробно излажемо.

Да најпре формулишемо две основне тезе које су окосница нашег даљег излагања: прву, да је Маркс током целокупне своје научно-теоријске активности на одређен начин залазио у проблематику патријархалних заједница и, другу, да је он у свакој фази те своје активности био упознат са најзначајнијим научним резултатима у том домену.

I

Да најпре размотримо фазе Марксовог бављења патријархалним заједницама. Марксово бављење патријархалним заједницама прошло је кроз четири основне фазе. Ми говоримо о с н о в н е ф а з е јер се свака од њих може поделити у потфазе.

Прва фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама узета у ширем смислу јесте фаза од његовог сусрета са етнологијом и антропологијом на Берлинском универзитету до његове елаборације новог погледа на свет. Она обухвата раздобље 1837—1848. године. Узета у

¹ Ми смо се овде ограничили на Маркса не зато што раздвајамо Марксова и Енгелсова схватања у овом домену него зато што сматрамо да је Марков допринос битнији и што би обухватање Маркових и Енгелсових гледања на патријархалне заједнице тражило исувише простора.

свом ужем смислу та фаза била би раздобље од Марксовог опредељења за материјализам до његове елаборације новог материјализма као погледа на свет, тј. од 1843 до 1848. године. У оба случаја то је фаза формирања марксизма.

Размотримо зашто је Маркс, коме је у почетку струка била право и филозофија, а касније економија и политичка теорија, био приморан да се бави патријархалним заједницама. Први разлог, како је то Енгелс истакао, јесте сам значај тог раздобља људске историје. Полемишући с Дирињом о „прастарој давнини”, Енгелс је истакао да она представља „један одсек историје од највећег интереса, јер је она темељ свега каснијег вишег развика” и јер је „полазна тачка издвајања човека из животињског царства”.² Други разлог могао би се окарактерисати као филозофско-историјски. Ради се о потреби како схватања *континуитета* у људској историји тако и схватања *шочалиитета* самог друштвено-историјског развика. А схватање континуитета и обухватање тоталитета значи обавезно укључивање те прве, или, почетне фазе, фазе самониклих и патријархалних заједница. Најзад, трећи разлог је антрополошки разлог — решавање проблема антропогенезе. Чим се постави питање антропогенезе — нужно се мора заћи не само до прага историје него и у праисторију. Мора се размотрити издвајање човека из животињског царства и проучити првобитни социјални медиј и најраније форме људског бивствовања.

Ма како били различити, сви ови разлози су у суштини светопогледне природе. Елаборација новог погледа на свет значила је третирање на нов начин не само природе и њене најопштије законитости него и односа човека, природе и људске историје. Патријархалне заједнице су саставни део како објашњења услова и медија првобитне човекове егзистенције тако и објашњења саме људске историје, јер се оне односе на праг људске историје и јер фактички представљају праг те историје. Ту лежи објашњење што се Маркс, чим је почео да ради на елаборацији свог материјалистичког погледа на свет, нужно сусрео са проблематиком патријархалних заједница. На тај начин, веза Марксовог бављења патријархалним заједницама и елаборације његовог погледа на свет није само хронолошка него и инхерентно-логичка. У ствари, елаборирајући свој поглед на свет Маркс је нужно морао заћи у област старог друштва и патријархалних заједница. Особеност и значај Марксовог бављења патријархалним заједницама састоји се у томе што је он проблем тих заједница укључио у проблематику погледа на свет и третирао га као саставни део проблема погледа на свет.

Околност да је проблему патријархалних заједница пришао са становишта погледа на свет имала је за резултат да се Маркс у овој фази претежно позабавио најопштијом проблематиком тих заједница. То су питања која се тичу суштине историјског процеса и првог облика друштвене организације, питања доисторијских и историјских, патријархалних и цивилизованих облика друштвеног живота, питања економских

² F. Engels, *Anti-Dühring*, K. Marks, F. Engels, *Dela*, ИМПП — Просвета, Београд, 1974, том 31, стр. 89.

основа тих друштвених облика, питање друштвене свести и односа друштвеног бића и друштвене свести у тим заједницама, питање друштвене поделе рада, односа поделе рада и друштвене структуре, питања односа села и града и сл.

Иако је Маркс патријархалне заједнице третирао у оквиру и са становишта новог погледа на свет, његова гледања на те заједнице нису била непосредне дедукције из погледа на свет. Радећи на погледу на свет Маркс је проучио огромну научну грађу, бројне радове из историјске области, етно-историјску, економску, социолошку и другу сродну литературу.³ Та литература знатно је утицала на елаборацију самог Марксовог погледа на свет. Она је и непосредна основа његовог учења о патријархалним заједницама у овој фази. У том смислу, период Марксовог рада на елаборацији новог погледа на свет представља период органског обједињавања посебно-научног, тј. чињеничког и теоријског, и узоран пример транспозиције чињеничког у теоријско.

У овој првој фази Маркс још увек није сагледао право исходиште друштвено-историјског кретања. У њој, а и у каснијим фазама све до средине 70-тих година, Маркс је сматрао да је породица исходишна тачка историјског кретања и првобитни елемент друштвене организације. У радовима које је написао заједно са Енгелсом у „Немачкој идеологији” и у низу својих каснијих радова, он је сматрао да породица претходи племену и да се племе јавља као резултат умножавања и проширивања породице. Тог мишљења он ће се, као што ћемо видети, држати и приликом редиговања првог тома „Капитала”.

Друга фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама то је фаза од 1848. до 1861. године. Ова фаза значи Марксово не само шире него и много темељније захватање проблематике патријархалних заједница. То подробније захватање поменуте проблематике објашњава се, пре свега, филозофско-историјским разлозима. Пошто је у периоду 1843—1848. године формулисао основне ставове свог материјалистичког схватања историје, Маркс се у периоду 1848—1859. године нашао у ситуацији да то своје схватање историје не само употпуни и доради него и систематски уобличи. То систематско уобличење он је постигао у познатом уводу свог обимног рада посвећеног критици политичке економије из 1857—1858. године. То употпуњавање и систематско уобличавање захтевало је обухватање прага историје и раздобља патријархалног поретка. Та околност објашњава што у Марксовим радовима из 1857—1859. године сусрећемо не само класичне формулације новог схватања историје него и врло бројне осврте на период патријархалног поретка.

Марксово подробније бављење патријархалним заједницама објашњава се и природом предмета којим се он у овој фази превасходно бавио — осветљавање продукционих односа капиталистичког начина производње и објашњења његових историјских претпоставки и историјског процеса његовог припремања.

³ Marx—Engels, *Gesamtausgabe* (MEGA), Berlin 1929. Bd. I Zweiter Halbband. Kreuznacher Exzerpte, Bd. I/2, S. 118—136; Bd. I/6. Exzerptheft aus Brussel und Manchester, S. 597—618.

Особеност ове фазе састоји се не само у томе што Маркс непосредно задире у период патријархалног друштва него и што редигује текст који је у целини посвећен том друштву. То је текст „Епохе економске формације друштва“, који представља посебно поглавље његовог обимног рада насталог у периоду 1857—1858. године и објављеног под редакторским насловом „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie“.⁴

У овом периоду Маркс је испољио и шире амбиције. Он је планирао да се подробније позабави реално историјом и њеним посебним делом — културном историјом. 2) „Однос досадашње идеалне историографије према реалној. Особито такозване културне историје, историје сиварих религија и држава“, такав је био Марксов пројекат.⁵ Овај његов пројекат остао је, на жалост, неостварен.

Значај Марксовог бављења патријархалним заједницама у овом периоду састоји се не само у томе што је зашао у анатомију патријархалних заједница и испитивао њихову унутрашњу организацију и међусобни однос људи у њој него и што је испитивао њихов однос према природи и природно-историјске компоненте њиховог постојања. Док је у претходном периоду Маркс указивао на опште карактеристике патријархалних заједница европског регија, он у овом периоду посебну пажњу поклања патријархалним заједницама на азијском тлу.

Ради ширег увида и дубљег осветљавања патријархалних заједница Маркс је у овој фази проучио огромну литературу. О тој бројној и разноврсној литератури — која није само економска, него и историјска, социолошка и путописна-мемоарска — сазнајемо из његове 23 свеске исписа консултоване литературе, које су остале још увек необјављене, као и из његовог обимног рада из 1857—1858. године, који смо поменули, у коме се та литература делимично цитира, или на коју се он позива.⁶ Тим темељним студијама он долази до појма „азијски начин производње“.

Иако се претежно интересовао за азијске патријархалне заједнице, Маркс се живо интересовао и за остале облике тих заједница. Да би се упознао са руским обликом он је упознао чувено Хакстаузеново дело посвећено унутрашњим односима, народном животу и сеоским установама Русије.⁷ У циљу упознавања јужноамеричке форме патријархалних заједница Маркс је консултовао Прешкотово дело о историји освајања Мексика и старој мексичкој цивилизацији.⁸ Са посебним интересовањем Маркс је читао и конспектирао Бернијев путопис у старе азијске земље:

⁴ Упореди: Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, (Roheentwurf), Dietz Verlag, Berlin, 1953. Упоредити и наш превод: К. Маркс, *Основи критике политичке економије*. (*Економски рукописи 1857—58*), К. Маркс—Ф. Енгелс, *Дела*, наведено издање том 19, стр. 312—345.

⁵ К. Маркс, *Основи критике политичке економије* (*Економски рукописи 1857—58*), К. Маркс, Ф. Енгелс, *Дела*, наведено издање, том 19, стр. 25.

⁶ Упореди: К. Маркс, *Основи критике политичке економије*, (*Рукопис из 1857—58*). Други део, наведено издање, том 20, стр. 546—560.

⁷ А. Нактхаузен, *Studien über die innern Zustände des Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*. Theile 1—3, Hannover—Berlin, 1847—1852.

⁸ W. H. Prescott, *History of the conquest of Mexico, with a preliminary view of the ancient Mexican civilisation, and the life of the Conqueror, Hernando Cortez*. Edition, Vol. I—II, London, 1850 (Прво издање изишло је 1843.)

Велики Могул, Индустан и Кашмир.⁹ За ово дело Маркс је у писму Енгелсу из овог периода рекао да даје сјајну, очигледну и убедљиву слику о стварању источних градова и да служи као путоказ за поимање свих појава истока.¹⁰ Марксово осветљавање патријархалних заједница и теоријска уопштавања која се тичу тих заједница почивају на огромном чињеничком материјалу и представљају инспиративан пример јединства чињеничког и теоријског.

Компаративном анализом азијских и других патријархалних заједница Маркс утврђује бројност и разноврсност тих заједница, као и неке њихове опште карактеристике и заједничке именитеље. Приликом проучавања патријархалних заједница Маркс указује како на аутохтоне тако и на модификоване облике. Он говори о оријенталном облику модификованом у словенски и сл. Маркс у овом периоду подробније анализира и одређује првобитне облике својине. Он залази и у компаративно разматрање специфичних облика првобитне својине — азијског, античког, германског и словенског облика својине. Говорећи о својини Маркс истиче да је она првобитно мобилна. Разматрајући питања својине и међусобне односе патријархалних заједница Маркс се дотиче и питања сукоба и ратова који настају између тих заједница. Он указује да првобитно рат заједнице против друге заједнице има привредни карактер.

Посебну пажњу Маркс у овом периоду посвећује распадању патријархалних заједница, што је и разумљиво, јер прати генезу од патријархалног до капиталистичког друштва. Као један од фактора распадања патријархалних заједница Маркс узима размену између заједница, која је у почетку спорадична и случајна и у којој се размеђују вишкови производа, а затим показује како се са настанком новца и рађањем новчаног капитала, патријархалне заједнице раслојавају и распадају.

Трећа фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама то је период од 1861. до 1876. године. Ова фаза, а нарочито период од 1861. до 1867, представља период систематске елаборације целокупног Марксовог економског учења, употпуњавања и прецизирања раније формулисаних ставова и елаборирања појединих елемената који су том његовом економском учењу недостајали. То је период систематског проучавања капиталистичке робне производње и најразвијенијих облика капиталистичког друштва. То је анализа капиталистичке економске експанзије, анализа светског тржишта које је израз те експанзије и разматрање феномена колонијализма који ту експанзију прати и подстиче. Ова фаза представља раздобље Марксове најплодније како теоријске тако и политичке активности. Основни садржај Марксовог рада у овом периоду била је економска наука и редиговање „Капитала”.

Пошто је економији прилазио интердисциплинарно, Маркс је и у овом периоду залазио у средње научне области. Он залази у проблема-

⁹ F. Bernier, *Voyages de Francois Bernier, docteur en médecine de la faculté de Montpellier*. Contenant la description des états du Grand Mogol, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemire, etc. Tomes I—II, Paris 1830 (Прво издање те књиге изашло је 1670—1671).

¹⁰ K. Marx — Engelsu 2. јуна 1853, K. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 35, стр. 224.

тику историје својине и њених посебних облика. Проучавајући ову проблематику он се интересовао и за најпознатије ауторе који су се овом проблематиком бавили и благовремено је проучио њихове најзначајније радове. Тако током марта 1868. године он чита познато Маурерово дело „Увод у историју и унутрашње уређење марке, села и града”¹¹ и из њега исписује најзначајније ставове. Обавештавајући Енгелса о тој лектури, Маркс истиче да Маурер „опширно доказује да је првобитно својина на земљи настала тек касније”.¹² Маркс у писму претендује да у истраживању првобитних облика земљишне својине има приоритет над Маурером. „Моје схватање да азијски, односно индијски облици својине чине почетак свуда у Европи, добија овде (иако Маурер ништа о томе не зна) нов доказ”,¹³ истакао је Маркс. На Маурерове радове Маркс ће се током ове фазе, а и касније, често навраћати јер је те радове високо ценио. Поред Маурерових радова Маркс је у овој фази читао и радове Грима и других немачких аутора. Током октобра — новембра 1868. године Маркс изучава заједничку земљишну својину у Русији. Пошто у потребној мери није познавао руски језик, С. Л. Боркхеим му је преводио најважнија места из разних извора који се односе на поменућу област.¹⁴ Настављајући проучавање руских земљишних односа, Маркс током маја 1875. године поново чита познато Хакстаузеново дело посвећено земљишном устројству Русије. Проучавање етнолошке и етнo-историјске литературе иде напореда са економским студијама и јавља се као њихова логичка надопуна.

Иако Маркс у овој фази није писао посебне радове посвећене патријархалним заједницама, он се сусретао са поменутом проблематиком и дао низ теоријско-методолошких и посебно-научних доприноса. Радећи на економији Маркс је у овом периоду патријархалним заједницама најчешће прилазио са економске стране, са гледишта економских основа њихове организације, економске диференцијације која у њима настаје и њиховог разлагања под утицајем одређених економских фактора. У току тог рада он разматра границе патријархалне економије, осветљава сусрет патријархалне и робне економије и указује на прве појавне облике робне економије и настанак новца.

У овом периоду Маркс нарочито осветљава унутрашње устројство патријархалних заједница, начин њиховог функционисања и карактер њихових друштвених односа. Посебну пажњу посвећује подели рада и организацији рада у тим заједницама. Он указује да у тим заједницама постоји развијена подела рада и да је она друштвено организована. Као типичан пример са овог становишта Маркс наводи старе индијске патријархалне заједнице. Маркс се осврће и на друге облике патријархалних

¹¹ G. L. Maurer, *Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf-und Stad tverfassung und der öffeblichen Gewalt*. München, 1854.

¹² K. Marx — Engelsu 14. III 1868, K. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 39, стр. 40.

¹³ Ibid.

¹⁴ Упореди: Карл Маркс, *Дайы жизни и деятельности*, Партиздат, Москва, 1934, стр. 261.

заједница — на патријархалне заједнице народа Инка, словенске патријархалне заједнице и др.

Четврта фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама то је период од 1876. до 1883, тј. до краја његовог живота. Ова фаза заслужује посебну пажњу, јер се Маркс у току поменутог раздобља не само много непосредније него и знатно шире бавио проблемом патријархалних заједница. Поред тога он је, као што ћемо видети, дошао у додир са најзначајнијим научним резултатима који су на међународном плану постигнути у овом домену. Владање великим бројем светских језика омогућило му је да проучи сву значајну литературу у овој области и да темељније поразмисли о неким странама праисторије и историје уопште и неким питањима патријархалних заједница напосе. Та околност омогућила му је и да се у неким питањима коригује.

Изузетан значај ове фазе приморава нас да јој поклонимо знатно више простора него претходним фазама. Говорећи о овој фази истаћи ћемо да Маркс током те фазе утврђује да није породица него племе изходна тачка историјског кретања и првобитни елемент друштвене организације. Ове касније темељне студије, како је то Енгелс приметио, довеле су Маркса до закључка „да се првобитно породица није развила у племе већ, обрнуто, да је племе првобитни, самоникли облик удруживања људи заснованог на крвном сродству”.¹⁵

После ових општих указивања размотрићемо разлоге који су Маркса навели да се непосредније и шире позабави патријархалним заједницама. Ти разлози били су у основи двојаки — довршавање другог и трећег тома „Капитала”, с једне, и нужност употпуњавања и систематизовања новог погледа на свет, с друге стране. Први разлог је непосреднији и може се сматрати опредељујућим. Други је фундаменталнији и одлучнији.

Редиговање трећег тома „Капитала” тражило је да се проуче не само разни облици које капитал поприма у условима капиталистичке производње — облик трговачког, банкарског, зајмовног капитала и др. — него и првобитни, или, како је сам Маркс говорио, претпотопски облици капитала. Тако је Маркс анализом разних облика које капитал поприма у буржоаском друштву дошао и до историјски првобитних облика капитала, а тиме и до сусрета капиталистичке робне производње и патријархалне економије.

Друга околност која је Маркса поновно довела до патријархалних заједница била је теоријска елаборација проблема земљишне ренте. Осветљавање земљишне ренте упутило је Маркса на генезу земљишне својине и на разматрање облика земљишне својине који су претходили капиталистичком начину производње. У току те историјске анализе Маркс се срео и са разним видовима земљишне ренте — радне, натуралне, новчане и др. Тако је посредством анализом земљишне ренте дошао до историјских примарних земљишно-својинских облика.

¹⁵ К. Марх, *Kapital*, том I, К. Марх — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 21, стр. 314. Енгелсова напомена уз треће издање, нота 50^а наведеног Марксовог дела.

У току бављења проблемом земљишне ренте Маркс је, посредством руских сарадника и пријатеља, дошао до сазнања не само о значајној литератури која на руском постоји о овом проблему него и о значају изучавања самих земљишних односа у Русији. Кад се преко литературе и бројних статистичких извештаја упознао са земљишним односима у Русији, Маркс је дошао до закључка да за објашњење земљишне ренте Русија има исти значај који је Енглеска имала за објашњење производње вишка вредности.

Ово проучавање руске „общине” и својинских односа у Русији било је врло значајно са становишта предмета који нас овде интересује, јер је Маркс потпуније и темељније сагледао како ступање Русије на пут капиталистичког развитка тако и докапиталистичке облике њене економске и социјалне организације. Он је на руском тлу конкретно сагледао патријархалне облике заједница које ту постоје, као и мешања разних економских формација у оквиру једног специфичног социјалног организма какав је била Русија.

Интересовање за руске земљишне односе и еволуцију руског друштва уопште долазило је и из дискусија које су се међу руском интелигенцијом, народњацима и др., водиле о социјалистичком преображају у Русији и улози руске „общине” у том преображају. После објављивања првог тома „Капитала”, у коме је Маркс осветлио процес рађања капитализма на тлу западне Европе и тиме стекао међународни углед, било је сасвим природно очекивати да ће се руски аутори и активисти који су се спорили о судбини капитализма у Русији обратити Марксу и затражити његово мишљење, што се практично и догодило. Тако је Маркс и против своје воље био увучен у ту дискусију.

Трећи фактор који је допринео да се Маркс подробније позабави земљишним односима у Русији и проблемом руске сеоске „общине” била су социјална врења у Русији, која су говорила да се ствари у Русији крећу у правцу социјалне револуције, и уверење да та револуција има огроман значај за судбину револуције у западноевропским земљама.

Марксово велико интересовање за руске прилике и земљишне односе у Русији било је изазвано и контактима са појединим истакнутим руским социолозима, правницима и историчарима културе. У овом погледу нарочито је био крупан утицај Максима Ковалевског, са којим се Маркс сусрео у Карловим Варима августа — септембра месеца 1875. године и са којим је свакако размењивао мишљења о овим и другим сродним питањима.¹⁶ Значај Марксовог сусрета са Ковалевским састоји се не само у томе што је Ковалевски био изузетан научник и врло плодан стваралац у домену науке¹⁷ него и што се бавио скоро истим проблемом

¹⁶ О свом сусрету с Ковалевским Маркс је писао у преписци из овог периода. О сусрету с Марксом писао је и Ковалевски. О преписци Маркса и Ковалевског упореди: И. К. Луппол, *Из њерейски Маркса с Ковалевским*. „Летописи марксизма”, кн. IV. Упореди такође: *Перейиска К. Маркса и Ф. Энџелса с рускими њолийическими деятџелыми*. Госполитиздат, Москва, 1947. Сећања на свој сусрет с Марксом Ковалевски је објавио у „Вестник Европы”, VIII, 1909.

¹⁷ О Ковалевском упореди: Б. Г. Сафранов, *М. М. Ковалевский как социолог*. Издательство Московского университета, 1960.

за који се Маркс у то време интересовао и што је о том проблему објавио низ значајних дела. Ковалевски је Марксу био близак како по предмету истраживања тако и по генетичком и компаративном методу обраде предмета. Колико је Ковалевски Маркса импресионирао показује чињеница да је Маркс током септембра 1879. године читао његово дело о заједничкој земљишној својини,¹⁸ објављено исте године, и из тог дела прегледао обимне исписе. Пошто се упознао са Ковалевским и његовим идејама, а затим и његовим радовима, Маркс је за њега рекао да му је друг у науци.

Потребе обраде земљишне ренте упутиле су Маркса ка изучавању не само земљишних односа у Русији него и форми земљишне својине и земљишних односа код других народа. Поред консултовања огромне руске литературе и званичних статистичких података који су били објављени, он се користио и подацима из белгијских извора, као и подацима из САД. Преписка са пријатељима и сарадницима из ових земаља, као и његове свеске извода из овог периода, говоре да је његово изучавање те материје било не само врло интензивно него и дуготрајно.

Проучавање савремених облика земљишне својине дало је Марксу повода да се позабави и примитивним формама заједничке својине разних народа. Тако је он почетком јуна 1876. године започео лектуру низа најпознатијих радова из ове области — Маурера, Хенсена, Карденаса и др. И у овом случају радило се не само о врло подробном него и компаративном проучавању тих облика својине. У оквиру тих проучавања Маркс је посебну пажњу покљонио облицима заједничке својине словенских народа. За проучавање руског облика земљишне својине и руске „обшчине” Маркс је, како то показују свеске његових исписа, проучио скоро сву постојећу литературу.

Ово проучавање заједничке својине словенских народа утолико је за нас интересантније што је Маркс захватио и подручје Јужних Словена и што је консултовао тада најпознатију литературу о том питању. Поред изучавања својинских односа он изучава и правне односе који те својинске односе изражавају и обичајно право које је примарни регулатор тих односа и које претходи позитивном праву у том домену. Тако је Маркс, као што показује његова свеска исписа из 1876. године, проучио Демеличев рад „Обичајно право Јужних Словена”, преко кога се упознао са Божишићевим истраживањима ове материје и богатом грађом из ове области коју је Божишић сакупио, његовим методом истраживања и основним теоријским концепцијама. Истовремено Маркс је проучио Утјешеновићев рад „Породнична општина Јужних Словена”, који је објављен у Бечу 1859. године.¹⁹

¹⁸ М. М. Ковалевский, *Общинное землевладение, причины, ход и последствия его разложения*, Москва, 1889.

¹⁹ Марксова свеска исписа из јула месеца 1876. садржи радове следећих аутора: G. L. Maurer *Einleitung zur Geschichte der Mark, Hof, Dorf, und Stadtverfassung und der öffentlichen Gewalt*, München 1854;

— *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland*, 3 B-de, Erlangen 1869—1870;

— *Geschichte der Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland*, 3. B-de Erlangen 1869—1879;

Немамо намеру да у оквиру овог излагања подробније разматрамо Марксове исписе из поменутих радова који се налазе у још увек необјављеној свесци, јер ћемо то учинити у широј верзији овог рада. Рећи ћемо само да је Маркс уочио најбитније чињенице из овог домена и да су и ти његови изводи врло обимни.

Поред ових посебно научних, тј. специфично економских разлога Марксовог бављења проблемом патријархалних заједница, у овом периоду постојали су и теоријско-филозофски и филозофско-историјски разлози који су га такође упућивали на ову област. То су разлози дограђивања и систематског обликовања погледа на свет.

Радећи током педесетих година на критици политичке економије и елаборацији економске науке, Маркс је 14. јануара 1858. године писао Енгелсу да би имао жарку жељу да своје филозофске назоре систематски изложи. „Ако икад опет дође време за такве радове, имао бих велику жељу да на два или три штампана табака учиним приступачним здравом људском разуму оно *рационално* у методу који је Хегел открио али у исти мах и мистификовао”,²⁰ писао је Маркс у поменутом писму. Узет економским истраживањима и револуционарном борбом, Маркс ту своју жарку жељу није успео да оствари. Али, он је интимно никада није напуштао.

Приводећи крају своја економска истраживања и довршавајући прве редакције другог и трећег тома „Капитала”, Маркс је поново осетио потребу да се подробније позабави проблематиком погледа на свет и да финализира елаборацију свог погледа на свет. У писму Ј. Дицгену, писаном око средине децембра 1875. године, Маркс изражава намеру да после завршетка својих економских радова напише књигу о дијалектици.²¹ Под дијалектиком Маркс је подразумевао не само метод него и филозофску науку која обухвата и излаже поглед на свет, тј. проблематику човека, природе и људске историје.

Руковођен том идејом, Маркс је од средине 70-тих година започео лектуру обимне литературе из поменуте области коју је наставио све до краја свога живота. Тако он чита најпознатије радове из биологије, антропологије, историје и природних наука, и то претежно из угла погледа на свет. Круг проблема које он том лектиром захвата креће се од

G. Hanssen, *Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogtümern Schleswig und Holstein*. Gehrönte Preisschrift. St. Petersburg 1861;

Die Gehörschaften im Regierungsbezirk Trier. Berlin 1863;

F. Demelič, *Le droit coutumier des Slaves meridionaux d'apres les recherches de M. V. Bogišić par Fedor Demelič*. Paris 1876;

O. M. Utiešenovič—Ostrožcinski, *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien 1859;

F. Cardenas, *Ensayo sobre la historia de la propiedad territorial en Espana*. 2. vol. Madrid 1873—1875.

²⁰ K. Marx — Engelsu 14. јануара 1858, K. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 36, стр. 242.

²¹ Упореди: Карл Маркс. *Датуми жизни и деятельности*, Партиздат, Москва, 1934, стр. 343.

минерала и ћелије до човека и људске историје. У оквиру филозофско-историјске проблематике то су проблеми различитих облика друштвене организације, етапа развитка друштва, типологије цивилизација и њиховог међусобног односа. Са овог гледишта карактеристична је не само Марксова лектира вишетомног Шлосеровог дела „Светска историја“²² него и синхроне и дијахроне таблице и периодизације које је Маркс правило приликом лектире поменутог дела. То је такође проблематика преображаја савременог буржоаског у бескласно друштво, перспективе револуције у високо развијеним капиталистичким земљама и путева у социјализам неразвијених земаља, као и проблем утицаја неразвијеног света на исход револуције у развијеним капиталистичким земљама.

У контексту довршавања и систематског елаборирања погледа на свет поставило се поново питање историјског полазишта, или прага историје, односа преисторије и историје, самониклог и историјског друштва, и сл. Размишљајући о дограђивању и завршном уобличавању погледа на свет, Марксу је било јасно да је у својим ранијим радовима изложио материјалистичко схватање историје, указао на критерије периодизације појединих друштвено-историјских етапа и осветлио унутрашњу повезаност историјског процеса. Међутим, размишљајући поново о погледу на свет, њему је постало јасно да то није урадио за најраније ступњеве историјског развитка и да му то преостаје да уради. О томе сведоче Марксово проучавање Моргановог дела „Првобитно друштво“, које је он читао зимских месеци 1880—1881. године, и бројни исписи које је из тог дела правило — 98 страница ситно исписаног текста.²³ О томе говори и Марксова одлука да, користећи Морганово откриће и друге значајне изворе из тог домена, напише самостални рад о првобитном друштву. У непосредној вези с тим стоји и Марксова лектира из других радова из области првобитне културе, као на пример „Лекције из историје првобитних установа од Мена, „Ариска села у Индији и на Цејлону“ од Фира, „Франачко и римско право“ од Зома, „Првобитни човек у Британији“ од Докинса и др. из којих је правило бројне исписе.²⁴

Ту своју намеру да на основу дугогодишњег богатог искуства у систематској форми догради и елаборира свој поглед на свет и да у оквиру тог погледа на свет подробније одреди однос праисторије и историје

²² F. Ch. Schlosser, *Weltgeschichte für das deutsche Volk*, 19 B-de 1843—1857. Текст Марксових исписа из Шлосерове књиге објављен је у „Архив Маркса и Енгелса“, том V—VIII, Москва, 1938—1946.

²³ L. Morgan, *Ancient Society*. New York—London, 1877. Марксови исписи из Моргановог дела објављени су први пут у „Архив Маркса и Енгелса“, том IX, Москва, 1941.

²⁴ Марксова свеска исписа из 1880—81, садржи радове поменутих аутора: G.J.S. Maine, *Lectures on the Early History of Institutions*. London 1875;

J. B. Phear, *The Aryan vilage in India und Ceylon*. London 1880;

R. Sohm, *Fränkisches Recht und Römisches Recht*. Prolegomena zur deutschen Rechtsgeschichte. Weimar 1880;

D. R. Dakyns, *The Antiquity of Man*. Extracted from the Geological — Magazine;

V. B. Dawkins, *Early Man, in Britain and his Place in the Tertiary Period*. London 1880.

и у духу новог материјализма објасни првобитне друштвене облике, а заједно са њима и патријархалне заједнице, Маркс, на жалост, није успео да то оствари. Неопходност остваривања те Марксове замисли осетио је и сам Енгелс. Користећи Марксове изводе из Моргана и Марксове идеје из тог домена, Енгелс је Марксову намеру делимично реализовао у свом познатом раду „Порекло породице, приватне својине и државе” и другим самосталним радовима које је касније из ове области објавио.

Овим нашим прегледом основних фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама ми смо, верујемо, показали не само да се Маркс мање или више перманентно бавио патријархалним заједницама него и да је, узето у целини, пратио научну делатност у тој области и познавао најзначајније радове из ње.

II

Маркс није само уочио филозофски значај и филозофске димензије изучавања патријархалних заједница, тј. није само указао да проучавање тих заједница представља саставни део погледа на свет. Он је елаборирао и нов поглед на свет, који је обележио и собом донео једно битно ново становиште у третирању патријархалних заједница.

Да најпре размотримо у чему се састоји оно битно ново што је Маркс унео у овом домену са општетеоријског становишта. То битно ново састоји се у новом схватању човека и друштва, природе и људске историје. Ново схватање човека које је Маркс елаборирао обједињавањем дијалектике и материјализма, филозофије и економије то је схватање да човек, по свом суштинском одређењу, није зоон политикон, како је мислио Аристотел, ни природно биће, како су то учили природњаци и Марксови материјалистички претходници, него битно *стваралачко* биће. Оно што човека битно разликује од животиња и свих природних бића то је практично-производна делатност. „Људе је могућно разликовати од животиња по свести, по религији, по било чему другом. Они сами почињу да се разликују од животиња чим почну да *производе* своја средства за живот. . .”²⁵ — нагласили су Маркс и Енгелс. Практична стваралачка човекова делатност не само што представља делатност којом он ствара средства за своје постојање него је и средство самог човековог остваривања. Зато Маркс и каже: „кад је реч о раду, онда је реч непосредно о човеку”²⁶ Човек је биће које стварањем материјалних добара преображава спољну природу и претвара је у огледало своје индивидуалности. Стварајући материјална добра потребна за свој опстанак, он природу не само модификује него је, како Маркс каже, и претвара у „човеково неорганско тело”. Другачије речено, он је хуманизира. Оно што се са становишта природе показује као опредмећење човека, са

²⁵ К. Марх — Ф. Енгелс, *Немачка идеологија, Дела*, наведено издање, том 6, стр. 19.

²⁶ К. Марх, *Економско-филозофски рукописи из 1884. године*, К. Марх — Ф. Енгелс, *Дела*, наведено издање, том 3, стр. 225.

становишта човека показује се као хуманизирање објекта. „У производњи се објективизира личност, у личности се субјективизира ствар”²⁷ — нагласио је Маркс.

Друга битна новост коју обележава Марксов поглед на свет то је третирање односа људи према природи као својеврсној основи људске историје. Практично-производна човекова делатност значи не само преображавање и хуманизирање спољашње природе него и прелаз од природе на људску историју. Људска историја, у ствари, и настаје човековим преображавањем природе. Човек историју увек ствара наслањањем на спољну природу и преображавањем те природе. Човек, истиче Маркс, увек има пред собом природну историју и историјску природу. Непосредно исходиште историје није природа, него човек и човекова практична делатност која се остварује у његовом реалном односу према природи. Зато се о људској историји не може говорити изван и независно од природе и човековог практичног односа према природи, тј. човековог преображавања и хуманизирања природе.

У тесној вези са претходним стоји и схватање историје као природно-историјског процеса. Историја као природно-историјски процес значи не само да је природа основа људске историје него и да се сама људска историја одвија по објективним законима, законима који су, у основи, аналогни законима природе. Патријархалне заједнице су често гранични облици природне и друштвено-историјске сфере, нерашчлањено јединство оба елемента. Научно истраживање у овом домену има да осветли не само однос природног и историјског и објасни кад природно прелази у историјско *stricto sensu* него и да утврди специфичност друштвено-историјског у односу на природно као такво. Ова концепција има огроман значај за осветљавање онога што се може назвати прагом људске историје. Она има огроман значај и за правилно уочавање односа историје и праисторије и граничне тачке саме људске историје.

У ове значајне Марксове општетеоријске ставове треба убројити и његово указивање на дијалектику односа људи према природи и њихових међусобних односа. Проучавајући однос људи према природи, Маркс је указао да он утиче и на међусобне односе људи. Конкретизујући ту дијалектичку мисао, он је истакао да ограничен однос људи према природи има за резултат њихов ограничени међусобни однос, и обратно.²⁸ Ово Марксово уочавање и наглашавање дијалектичке међузависности односа људи према природи и њихових међусобних односа има огроман општетеоријски значај за изучавање патријархалних заједница, јер, како те заједнице имају врло ограничен однос према природи, оне *via factis* имају ограничене и међусобне односе.²⁹

²⁷ К. Маркс, *Osnovi kritike političke ekonomije*. (Основни рукопис из 1857—1858. године), К. Маркс — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 9.

²⁸ К. Маркс — Ф. Енгелс, *Nemačka ideologija, Dela*, наведено издање, том 6, стр. 30.

²⁹ О том ограниченем односу људи према природи и њиховом ограниченем међусобном односу Маркс је нарочито много писао у једном одељку свог обимног рада из 1857—1858. Упореди: К. Маркс, *Osnovi kritike političke ekonomije*, К. Маркс — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 312—345.

Крупан значај за изучавање патријархалних заједница има и Марксово одређивање друштва као јединства натурализма и хуманизма.³⁰ Друштво, истиче Маркс, представља натураizam човека и хуманизам природе. У том смислу оно је јединство натурализма и хуманизма. Истина је да су у тим патријархалним друштвима елементи натурализма бројнији и да у многоме непосредно и снажно делују на ток друштвених односа. Па ипак, та друштва се не могу сводити на натураizam. И најпростији самоникли облици патријархалних заједница су јединство натурализма и хуманизма. Који елеменат је превладавајући, елемент натурализма или елемент хуманизма, зависи од нивоа развитка самих тих патријархалних друштава и друштва уопште. У колико су облици друштва развијенији у толико се елемент хуманизма више развија у односу на натураizam. Дефиниција друштва као јединства натурализма и хуманизма то је углавном филозофска дефиниција друштва, или дефиниција друштва из аспекта филозофије. Значај ове дефиниције састоји се у томе што сеже до корена ствари и што обједињава обе компоненте друштвене реалности — натуралистичку и хуманистичку. Она делатност у домену истраживања патријархалних заједница упућује ка истраживању конкретне дијалектике натурализма и хуманизма.

Поред филозофске, Маркс је дао и једну конкретнију, тј. социолошку дефиницију друштва. То је дефиниција друштва као производа узајамне људске делатности.³¹ Ова дефиниција као конкретнија и специфичнија има посебан еуристички значај за поимање и проучавање патријархалних заједница. Она говори да у изучавању и осветљавању патријархалних заједница треба ићи за тим да се открије карактер узајамне људске делатности и начин репродуковања саме заједнице. Ова дефиниција указује на методолошки значај тоталитета и на неопходност осветљавања процеса тотализације у овом домену.

Указујући да друштво представља производ узајамне људске делатности, Маркс је истовремено открио и онај вид људске делатности који је основа свих осталих делатности и који, у крајњој инстанци, одређује све друге видове људске стварности — материјалну производњу, или производњу материјалних добара. Та материјална производња условљава продукционе односе, а посредством њих и све политичке, правне и друге односе. „Исти људи који друштвене односе уређују саобразно начину своје материјалне производње производе и принципе, идеје, категорије, саобразно својим друштвеним односима”,³² нагласио је Маркс.

Маркс није само указао на одлучујући удео материјалне производње у друштвеном животу уопште и животу патријархалних заједница напосе. Он је отишао корак даље у конкретизовању тог свог основног

³⁰ Упореди: К. Марк, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine*, К. Марк — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 3, стр. 238.

³¹ К. Марк, писмо Аненкову 28. децембра 1846, К. Марк — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 31, стр. 425.

³² К. Marks, *Beda filozofije*, К. Марк — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 7, стр. 105.

полазног става: указао је да „у свим друштвеним облицима постоји одређена производња која одређује ранг и утицај свима осталима”.³³ За улажење у тајне патријархалних заједница мора се истражити не само њихова економска основа као таква него и онај тип економске делатности који одређује ранг и утицај свих осталих. Другачије речено, у плурализму привредне делатности мора се пронаћи онај вид делатности којим су остали видови делатности посредовани и који их одређује.

Ово ново схватање историје донело је собом битно нове критерије разграничења појединих облика економске организације друштва и друштвено-економских формација. Први од тих критерија јесте начин спајања произвођача и оруђа за производњу, који је Маркс формулисао у другом тому „Капитала”. Од тога како се остварује то спајање, истиче Маркс, разликују се поједине економске епохе. „Ма какви били друштвени облици производње, радници и средства за производњу увек остају њеним чиниоцима. Али, и једни и други су то само по могућности кад су једни од других одвојени. Да би се уопште производило, они се морају спојити. По посебном начину на који се ово спајање врши разликују се разне економске епохе друштвене структуре”³⁴ — истакао је Маркс. Други критериј, који је Маркс формулисао у првом тому „Капитала”, гласи да се „економске епохе не разликују по томе шта се производи него како се производи, каквим средствима рада”,³⁵ додао је Маркс. У ствари, то *како* и *чини квалитативну* особеност дате економске епохе. Из овог основног става следе два друга, која имају огроман еуристичко-методолошки значај за предмет којим се овде бавимо. „Исту важност коју за упознавање организације ишчезлих животињских врста има грађа остатака костију, имају и остаци средстава за рад за оцењивање ишчезлих економских друштвених формација. . . Средства за рад не само да су мерило за ступеве развитка човекове радне снаге већ нам откривају и друштвене односе у којима се ради”.³⁶ Значај ових Марксових ставова са гледишта проучавања патријархалних заједница састоји се у томе што је он ту назначио кључну карикатуру за коју се треба ухватити у проучавању поменутих заједница и која омогућава да се схвати унутрашња повезаност њиховог живота, њихова унутрашња организација, тј. анатомија и њихово стварно битисање и функционисање, тј. њена физиологија.

Маркс није само открио најопштији закон историјског развитка, закон да економска структура одређује целокупно правно-политичку надградњу, а преко њих и облике друштвене свести. Он је указао и на једну битну специфичну друштвену законитост која прожима целокупно историјско кретање — законитост поделе рада у друштву и на место

³³ К. Маркс, *Osnovi kritike političke ekonomije*, К. Маркс — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 23.

³⁴ К. Маркс, *Kapital*, том 2, К. Маркс — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 22, стр. 38.

³⁵ К. Маркс, *Kapital*, том 1, К. Маркс — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 21, стр. 165.

³⁶ *Ibid.*

те поделе рада у људској историји. Значај поделе рада Маркс види у томе што она, мање или више, непосредно утиче на све друштвене односе. Подела рада је основа економског диференцирања — неједнаке расподеле, економске неједнакости и приватне својине. Маркс указује и на везу поделе рада и оруђа рада. „Различити развојни ступњевии поделе рада представљају исто тако и различите облике својине, тј. сваки ступањ поделе рада одређује и узајамне односе индивидуе у односу на материјал, оруђе и производ рада”.³⁷ Подела рада доводи не само до диференцирања интереса него и до супротности индивидуалних и општих интереса. Она је основа осамостаљења и отуђења општег интереса и његовог фиксирања у облику политичке државе. Подела рада утиче и на сву друштвену организацију. Њено деловање је снажно не само у развијеним друштвеним облицима него, како сам Маркс истиче, и у неразвијеним заједницама, па чак и у патријархалном поретку. „У патријархалном поретку, у кастинском поретку, у феудалном и цеховском поретку, постојала је у цијелом друштву подјела рада по одређеним правилима. Је ли та правила прописао неки законодавац? Није. Првобитно израсла из услова материјалне производње, она су тек много касније уздигнута на степен закона. Тако су ти различити облици подјеле рада постали основе одговарајућих социјалних организација”.³⁸ Подела рада утиче и на област идејне надградње. Она подстиче духовни развитак, јер духовну делатност претвара у посебну професију. Али, она доводи и до дереализације друштвене свести, јер аутономизација духовне делатности ствара илузију аутономне свести и примата духовне над материјалном производњом. За научно испитивање патријархалног поретка уопште крупан значај има Марксово указивање да је друштвена подела рада „једна од главних сила досадашње историје”.³⁹

Марксови теоријско-филозофски ставови имају општеметодолошки значај. Са овог општеметодолошког становишта посебан значај има Марксова дијалектика, јер је она општа методолошка основа појединих наука, и њихова општа методологија. Шта у ствари значи дијалектика као општа методологија наука? Дијалектика као методолошка основа наука никако не значи да се методолошки поступци у наукама непосредно изводе из дијалектике, или да се сама дијалектика као шема споља уноси у поједине науке, него да се специфичне методе појединих наука дијалектички обједињавају и да се користе на дијалектички начин, тј. у духу дијалектике.

Користити се дијалектиком у домену посебних наука значи, пре свега, изучавати унутрашње односе целине и односе целине и њених саставних делова. Користити се дијалектиком такође значи изучавати генезу предмета, тј. путеве његовог конституисања и фазе његовог диференцирања и развитака. За капитал Маркс је рекао да се може схватити

³⁷ К. Marx — F. Engels, *Nemačka ideologija, Dela*, наведено издање, том 6, стр. 20.

³⁸ К. Marx, *Bijeda filozofije*, К. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 7, стр. 120.

³⁹ К. Marx — F. Engels, *Nemačka ideologija, Dela*, наведено издање, том 6, стр. 43.

само као кретање, а не као ствар која мирује, као мировање. Ово у целини важи и кад се ради о патријархалним заједницама. Истина је да су патријархалне заједнице, по природи ствари, релативно стабилне, тј. устаљене заједнице, и да је њихова мобилност неупоредиво мања него историјски развијених друштвених облика. Упркос томе што показују тежњу да се отму историји, да остану по страни од историје, оне ипак имају своју властиту историју. Поред тога, оне бивају захваћене историјом која полази од њих као непосредне основе и која их трансформише на одређен начин, тј. укида или саображава потребама даљег развика и вишим облицима који се историјски конституишу. То значи да се патријархалним заједницама мора прићи са динамичке стране и изучавати генеза облика прелаза и видова развика. Генетички приступ и реконструкција генезе је претпоставка како схватања њихове тотализације тако и облика у којима се та тотализација реализује. Пратити генезу такође значи проучавати не само иницијалне него и прелазне облике, њихове особености и њихове модалитете. Пратити генезу значи пратити континуитет и дисконтинуитет у развiku датих друштвених облика.

Дијалектика као методолошка основа етнологије значи третирање целине у свом богатству њеног садржаја и истраживање међузависности и узајамних утицаја појединих елемената који ту целину сачињавају. Методолошка особеност Марксовог приступа патријархалним заједницама и његовог схватања тих заједница састоји се у њиховом третирању као одређеног тоталитета, или, да употребим домаћи израз, одређене целокупности. Овај појам у Марксовом одређењу је битно дијалектички. Целокупност обухвата одређену структуру, или структуралну артикулацију — узајамни однос саставних делова, и дату функционалност и функционалну сврсисходност. Функционална сврсисходност утиче на структурирање, само структурирање је у функцији сврсисходности. На тај начин, посредством појма целовитости (тоталитета) као битно дијалектичког појма превладавају се једностраности структурализма и функционализма у третирању како патријархалних заједница тако и сложенијих друштвених облика. Тај појам је не само научно и методолошки значајан него и врло актуелан.

Марксова методолошка особеност састоји се не само у становишту тоталитета, јер тоталитет може бити схваћен било као еклектички, тј. тако да се не види однос битних и мање битних елемената, било метафизички, тј. као затворен и имобилан. Његова особеност кад је реч о тоталитету састоји се и у аутентичном схватању приоритетног фактора у оквиру самог тоталитета, тј. у уочавању оног фактора који, у крајњој инстанци, изазива друштвено кретање и одређује међусобни склоп свих осталих. Тај приоритетни фактор чини да је тоталитет динамичан, да се развија, структурира и деструктурира. Маркс је указао не само на приоритетни фактор који је корен кретања тоталитета него и на инхерентну логику самог кретања у оквиру тоталитета, кретања које иде од идентитета на поларитет и од поларитета ка супротности и противречности. Он је указао како удвајање јединственог — одређеног облика друштвене заједнице — доводи до разлика и како продубљење и разви-

так разлика води ка настајању супротности, а заоштравање ових последњих — до противречности. Тиме је он осветлио инхерентну логику распадања датог социјалног организма, датог друштвеног облика и настанка виших друштвених облика. Ово осветљавање инхерентне логике диференцирања у оквиру тоталитета, замене идентитета поларитетом, настанка супротности и детотализације социјалног организма — има велики значај за поимање процеса разлагања и распадања патријархалних заједница.

Дијалектика као методологија етнологске науке и истраживања патријархалних заједница значи осветљавање форми преласка из нижих облика у више и превладавање нижих од стране виших. У овом превладавању нарочито је важно правилно уочити и осветлити дијалектику тотализације новог — тотализовање новог елементима старог и адаптирање старог захтевима и императивима новог. Ову сложјену дијалектику старог и новог у настајању датог социјалног организма Маркс је осветлио на примеру тотализације капиталистичког начина производње. „То што у развијеном грађанском систему сваки економски однос тражи другу грађанско-економску форму, а тиме истовремено и свака законитост представља — предуслов, то исто је случај са сваким органским системом. Сам овај органски систем као тоталитет има своје предуслове, и чак се његов развој у правцу тоталитета састоји у тенденцији да себи подреди све елементе друштва, или да из њега извуче и створи органе који му још недостају. На тај начин он историјски прелази у тоталитет. Прерастање у овај тоталитет чини један фактор његовог процеса, његовог развика”.⁴⁰ Иако је овај текст везан за капиталистичко друштво, он има крупан значај и за проучавање патријархалног друштва, јер и у том друштву ново старим надомешта властите органе који му недостају.

Методолошка особеност Марксовог прилаза проучавању друштвене историје уопште, а патријархалним заједницама напосе, састоји се у откривању једног новог вида историзма који се може назвати дијалектичким историзмом. Тај дијалектички историзам битно се разликује како од појединих видова ранијег историзма тако и од традиционалног историзма као таквог.

За традиционални историзам треба рећи да је, у основи, био хипер-историзам, јер је тражио да се вишем прилази искључиво са становишта нижег. Као такав он је битно индуктивно-генетички. Насупрот традиционалном, дијалектички историзам захтева да се нижем прилази са становишта вишег и развијенијег, јер се у вишим облицима ниже садржи не само као тенденција него и као стварна реализација. Овај методолошки став Маркс је најпре применио у разматрању односа докапиталистичког историјског периода и процеса конституисања капиталистичког начина производње током својих историјских студија у Кројцнаху лета 1843. године, које је касније наставио у Паризу и Бриселу. Законитост конституисања модерног грађанског друштва послужило му је том при-

⁴⁰ К. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Dietz Verlag, Berlin 1853, стр. 361.

ликом као полазна тачка за сагледавање логике конституисања претходних друштвених облика, јер је увидео да законитост последњег, или најразвијенијег друштвеног облика, омогућава потпунији и адекватнији увид у све претходне фазе. Овај историзам Маркс је још експлицитније применио у проучавању економске организације модерног грађанског друштва. Насупрот грађанским економистима који су у објашњењу буржоаског друштва полазили од најранијих облика друштвене организације, Маркс изјављује да полази од „савремене економске чињенице” и ту чињеницу подробно разматра. Маркс истовремено објашњава зашто у истраживању економских односа треба поћи од савремене, а не од историјски претходних чињеница: „Тајна приватног власништва избија опет тек на посљедњој кулминационој точки развика приватног власништва, наиме, с једне стране, да је оно *производ* отуђеног рада, а с друге, да је *средство*, помоћу којег се рад отуђује, *реализација* *тога отуђења*”.⁴¹

Овај нови историзам Маркс је најпотпуније развио приликом разматрања метода политичке економије. Том приликом он не само што даје објашњење односа вишег и нижег са становишта дијалектике него и објашњава зашто се ниже боље објашњава са становишта вишег и развијенијег. Образлажући свој нови историзам Маркс се истовремено ограђује од апстрактног логицизма, чија се слабост састоји у игнорисању специфичности појединих историјских етапа. „Грађанско друштво је најразвијенија и најразноликија хисторијска организација производње. Стога категорије које изражавају његове односе, разумијевање његове структуре, дају у исто вријеме увид у структуру и односе производње свих оних преживјелих друштвених облика чијим се руршевинама и елементима оно изградило, од којих се у њему дјелимице још повлаче не-савладани остаци, док су дјелимице пуки наговјештаји развили у израђена значења итд. У анатомији човјека кључ је за анатомију мајмуна. Насупрот томе, у нижим животињским врстама могу се наговјештаји ка нечем вишем разумјети само ако је то више већ познато. Тако грађанска економија даје кључ за античку итд. Али никако на начин економиста који бришу све хисторијске разлике и у свима друштвеним облицима виде грађански облик”.⁴² Као што се види, дијалектички историзам никако није једносмеран ни чисто логистички, јер, кад се пође од вишег не губи се из вида да је оно произашло из нижег и не заоставља се специфичност самог нижег. Ниже је не само исходиште вишег него често и орган његове тотализације. Међутим, са становишта вишег оно се целовитије осмишљава и потпуније поима и одређује. Методолошки значај поменутих Марксових ставова састоји се у томе што указују на велики значај ретроспективе у домену етнологије и етнологских истраживања. У ствари, овим својим дијалектичким историзмом Маркс је дао логичку основу примене ретроспективе у домену етнологије.

Методолошка особеност Марксовог становишта у схватању историјског процеса уопште и у изучавању патријархалних заједница напосе

⁴¹ К. Маркс, *Економско-филозовски рукописи из 1844. године*, К. Маркс — Ф. Енгелс *Дела*, наведено издање, том 3, стр. 224.

⁴² К. Маркс, *Основи критике политичке економије*, (Економски рукописи 1857—1858), К. Маркс — Ф. Енгелс, *Дела*, наведено издање, том 19, стр. 22.

састоји се у снажном истицању значаја истраживања и уочавања специфичног. На самом почетку полагања темеља новог схватања историје — у „Критици Хегелове филозофије државног права” из 1843. године, Маркс је формулисао два битна става којих се перманентно сам држао и која имају огроман методолошки значај за проблем који третирамо. Прекоревачујући Хегела због спекулативног дедуктивизма и игнорисања специфичног, Маркс је истакао да „објашњење које не даје *diferentia specifica* није никакво објашњење”.⁴³ Ограђујући се у поменутом делу од Хегеловог шематизма, везаног за његов панлогизам, Маркс је истакао да се не ради о томе да се у свему посебном препозна одредба идеје, тј. општег, него да се „истражи особена логика особеног предмета”.⁴⁴ Значај ових методолошких ставова са гледишта предмета који обрађујемо састоји се у томе што у историјском процесу из исте економске основе настају специфични облици патријархалне организације у зависности од конкретног историјских услова. Етнолошки и етнографски шематизам је исто тако јалов као и сваки други шематизам.

Методолошки значај материјалистичке дијалектике састоји се, како је сам Маркс истакао, у томе што она омогућава сналажење у емпиријском материјалу и што омогућава његово адекватно теоријско осмишљавање. На Лангеову констатацију да се Маркс са лакоћом сналази у емпиријском материјалу Маркс је у писму Кугелману одговорио да то сналажење о коме Ланге говори није ништа друго до парафраза његовог дијалектичког метода.⁴⁵

Ово сналажење у емпиријском материјалу Маркс је остварио обједињавањем општег, посебног и појединачног. Сналажење у емпиријском материјалу остварује се тиме што се појединачно, преко посебног, развија до општости и што се само опште схвата конкретно, тј. у нераздвојној вези са посебним и појединачним. Сналажење у емпиријском материјалу постиже се тиме што се индуктивно кретање допуњује дедуктивним, и тиме што се мисао апстракцијом ослобађа небитног, а фиксира оно што је заједничко и битно. На тај начин, дијалектичким методом остварује се јединство емпиријског и теоријског, конкретног истраживања и теоријског уопштавања. Указујући да у научном истраживању економских и социјалних појава треба правити разлику између истраживања и излагања, Маркс је нагласио да се смисао и циљ истраживања састоји у томе да се до танчина загосподари, тј. овлада материјом и да открије унутрашњи спој датог феномена.⁴⁶ Ово овладавање материјом представља, по Марксу, нужну претпоставку сваког теоријског уопштавања и систематског излагања.

⁴³ К. Марк, *Kritika Hegelove filozofije drzavnog prava*, К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 3, стр. 11.

⁴⁴ Ibid. стр. 80.

⁴⁵ К. Марк — Л. Кугелману, 27. јун 1870. К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 39, стр. 624.

⁴⁶ К. Марк, *Kapital*, *Pogovor drugom izdanju*, К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 21, стр. 24—25.

У уопштавању емпиријске грађе и њеном теоријском осмишљавању изузетну улогу имају теоријске апстракције. Приликом истраживања ћелијских облика економије Маркс је истакао да се ти облици могу докучити само снагом апстракције.⁴⁷ Апстракције су, додао је он, својеврсни теоријски микроскоп посредством кога мисао продире до суштине ствари.

Ова дијалектика конкретног истраживања и теоријског уопштавања у целини важи и кад се ради о етнологији. И у овој области први задатак састоји се у сакупљању што више конкретног материјала и у што потпунијем овладавању њиме. Тек кад је тај посао доведен до краја може се стварно кретање приказати како ваља, тј. на задовољавајући начин. У проучавању и приказивању патријархалних заједница, исто као у области економије, неопходна је снага апстракције. У ствари, патријархалне заједнице, а посебно њихови првобитни облици, представљају својеврсне ћелијске облике друштвене организације. Снага апстракције потребна је не само зато да се до њих допре, с обзиром на историјску дистанцу која нас од њих дели, него и зато да се оне рашчлане, тј. да се зађе у њихову анатомију, да се схвати унутрашња структура и појми њихово бивствовање, њихова физиологија. Апстракција је нужна не само ради уклањања небитног него и ради дешифровања и осмишљавања самог предмета. Без дужног уважавања апстракције остаје се на нивоу простог описивања факата и губи се разлика између описивања и објашњавања. Без дужног уважавања апстракције запада се не само у вулгарни емпиризам него постаје и роб фактицитета. Без адекватног уважавања апстракција, наука, у том смислу и етнологија, срља у фактицизам и позитивизам. Марксово наглашавање неопходности обједињавања емпиријског и теоријског и наглашавање значаја апстракција има крупан актуелан значај за борбу против савременог етнолошког емпиризма и позитивизма.

Ново теоријско-филозофско и методолошко становиште које је Маркс формулисао донело је собом нову концепцију архитектонике науке. Ово питање архитектонике науке Маркс је највише осветлио у својим економским радовима и разрешавао га је у домену економије. Критикујући класичну политичку економију, посебно Смита и Рикарда, он је установио разлику између погрешне и правилне архитектонике науке. Погрешна архитектоника науке то је аналитичка архитектоника, или архитектоника која произлази из аналитичког метода и која остаје само на аналитичком методу. То је архитектоника у којој су сложеније категорије и виши облици непосредно сведени на ниже, или су стављени непосредно уз ниже. Слабост овакве архитектонике састоји се, како је сам Маркс истакао, у томе што у њој нема генезе, кретања и развитка, што она развојни процес апстрахује.

Друга карактеристика погрешне архитектонике науке састоји се у томе што се од нижих облика без посредника, тј. нужних међучланова, долази до виших и развијенијих облика. У таквој архи-

⁴⁷ К. Маркс, *Predgovor prvom izdanju „Kapitala“*, op. cit., стр. 13.

тектоници науке не виде се прелази и међуступњеви. Слабост архитектонике науке која произлази из аналитичког метода састоји се у томе што она, иако доводи до целовитости, ту целовитост, тај тоталитет, презентује на структурално-статичан, а не и дијалектички, тј. процесуално-динамички начин. Осветљавање анатомије предмета постављено је у таквој архитектоници на штету његове физиологије, структурално-статичка компонента на рачун динамичко-генетичке и процесуалне.

Правилна архитектура је битно генетичка, и то у дијалектичком смислу. Она значи да се метод не само применио на садржај него и споји са садржајем. Наука, научна теорија иступа као реализација метода. Зато је таква архитектура аналогон дијалектике. У њој је више посредовано нижим. У њој су видни не само највиши резултати развитка него и процес којим су настали и фактори којим су у свом настанку посредовани. Правилна архитектура науке је аналитичка и синтетичка, индуктивна и дедуктивна, структурална и функционална, логичка и историјска. На тај начин, правилна архитектура науке је аутентична и иманентна реализација дијалектичког метода. То је спајање метода са садржајем и његово превазилажење у теоријски систем. Систем науке показује се као дијалектички рашчлањено цело. Овај концепт науке има огроман значај за научно структурирање и обликовање етнологије и за етнолошко истраживање, јер етнологија по својој архитектоници треба да буде аналогон дијалектике.

III

Значај Марксовог проучавања патријархалних заједница састоји се не само у формулисању битних општетеоријских и методолошких ставова у проучавању тих заједница него и у посебно-научним доприносима које је он дао у овом домену. Од тих бројних доприноса ми ћемо навести оне које су, по нашем мишљењу, са теоријског становишта најзначајнији.

У поменуте Марксове доприносе треба пре свега убројити обележавање полазне тачке у овом домену. „Полазна тачка, наравно, од *природне одређености*; субјективно и објективно. Племена, расе итд.”⁴⁸ нагласио је Маркс одређујући пунктове свог рада у овом домену. Маркс је истовремено указао на почетак правог развитка са становишта историје, економије и економске историје. Тај прави почетак представљају пастирски народи. „Народи који су само ловци и рибари леже изван тачке од које почиње прави развитак. Код пастирских народа”, наглашава Маркс, „долази до извесног, спорадичког облика земљорадње”⁴⁹

Други допринос тиче се феномена територијализације. Овај феномен Маркс везује за појаву земљорадње. Говорећи о земљорадњи, он прави разлику између спорадичног облика земљорадње који је својствен

⁴⁸ К. Маркс, *Osnovi kritike političke ekonomije* (Економски рукописи 1857—1858), К. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 25.

⁴⁹ Ibid. стр. 23.

пастирским народима и седелачке земљорадње⁵⁰ која, у ствари, означава појаву територијализације. Ту седелачку земљорадњу Маркс карактерише као „велики напредак”, јер „земљорадња превлађује над осталим привредним гранама”. И на другоме месту Маркс територијализацију везује за земљорадњу: „земљорадња — први облик свих до-некле учвршћених друштава”,⁵¹ наглашава он.

Као посебан Марксов допринос проучавању патријархалних заједница треба поменути његово одређивање границе природног односа и разлике између природног и друштвеног, или историјског односа. Ту дистинкцију Маркс прави у „Немачкој идеологији”. Иако странице које непосредно претходе овој дистинкцији у Марковом рукопису недостају, текст којим се та дистинкција формулише је не само карактеристичан него и врло значајан са овог становишта. Посебно треба истаћи да Маркс у диференцирању природног и историјског не само полази од оруђа за производњу него и указује на економски садржај обе фазе са становишта оруђа за производњу.⁵² Још прецизније је Маркс границу природног и историјског прецизирао у једном каснијем тексту. „У свим облицима у којима влада земљишна својина превлађује још природни однос. У онима у којим влада капитал — превлађује елеменат створен друштвено, историјски”.⁵³ Ови Марксови текстови имају огроман научнотеоријски и методолошки значај за разграничење природног и историјског и снажање у сложеној дијалектици природног и историјског.

Крупан допринос етнолошкој науци представљају Маркова указивања на разлику између изведених, тј. властитим развојем насталих односа производње, и пренесених, или неоригиналних односа производње. Истина је да су патријархални облици претежно аутохтони и аутохтоно изведени. Али, они нису увек аутохтоно изведени. Они могу бити и пренесени. Они могу бити израз тог двојаког утицаја. Маркс није само направио разлику између изведених и пренесених облика производње. Он је осветлио саму дијалектику пренесених облика, њихово модификовање саобразно новим историјским условима, или њихово надживљавање услед заосталости друштвеног субјекта који их преузима, или коме се намећу.

Један од најоригиналнијих и најзначајнијих Маркових доприноса изучавању патријархалних заједница свакако је осветљавање економских основа конституисања и бивствовања тих заједница. Ми смо током анализе фаза Марксовог бављења патријархалним заједницама указали колику је пажњу Маркс овом питању поклањао. Овде ћемо укратко указати на оно битно ново што је Маркс дао у овом домену.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² K. Marx — F. Engels, *Nemačka ideologija, Dela*, наведено издање, том 6, стр. 46.

⁵³ K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, (Економски рукописи 1857—1858), K. Marx — F. Engels, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 23.

Док су ранији, а највећим делом и каснији, истраживачи старог друштва и патријархалних заједница у центар свог интересовања стављали крвно сродство и крвну, тј. природну везу, Маркс је не само открио најбитнију и најтрајнију основу повезаности патријархалних заједница него и осветлио прелазак од крвне на материјално-производну повезаност. За Маркса се може рећи да је био један од првих, ако не и први, који је утврдио да је првобитном друштву и патријархалним облицима својствена колективна својина и који је указао на специфичне облике те колективне својине код појединих народа. Поред тога, он је указао и на инхерентну логику економске реструктурирације патријархалних заједница у складу са новом материјално-економском основом. Најзад, он је осветлио и процес настанка реификације друштвених односа — претварање непосредних и прозирних односа, какви су патријархални односи, у постварене и стварима посредоване друштвене односе. Посебан допринос у овом домену представља Марксово објашњење економских основа и узрока раслојавања и распадања патријархалних заједница.

Као посебан Марксов допринос у домену изучавања патријархалних заједница треба поменути његово учење о подели рада у оквиру тих заједница. Говорећи о подели рада Маркс прави разлику између природне, тј. спонтано настале поделе рада и друштвене поделе рада. Као преи историјски облик поделе рада Маркс одређује поделу рада у сексуалном акту.⁵⁴ У оквиру тих првих подела рада Маркс убраја поделу рада између мушкарца и жене. Ако је прва подела мање или више природна, ова друга, тј. подела рада између мушкарца и жене, има друштвено-историјску компоненту.

Друштвена подела рада, посебно подела на умни и физички рад, има за допуну поделу насељене територије на село и град. Супротност села и града Маркс третира као својствени израз супротности друштвене поделе рада, посебно супротности умног и физичког рада. Ово проширивање поделе рада до односа село-град, ово укључивање односа село-град у оквиру друштвене поделе рада, има крупан значај за проучавање патријархалних заједница, које су претежно везане за село и које су саставни део односа село-град. „Највећу деобу материјалног и духовног рада представља раздвајање града од села. Супротност између града и села почиње упоредо са преласком из варварства у цивилизацију, из племенске организације у државу, из локалне сграничености у нацију, и провлачи се кроз целу историју цивилизације све до дана данашњег”,⁵⁵ нагласио је Маркс. Посебан значај друштвена подела рада има за осветљавање економских основа како друштвеног живота тако и живота патријархалних заједница. Ово, како је сам Маркс истакао, нарочито важи за епоху робне производње. „Свака развијена подела рада добијена посредством робне размене има за основу раздвајање града и села. Може се рећи да се читава економска историја друштва своди на кре-

⁵⁴ K. Marx — F. Engels, *Nemačka ideologija, Dela*, наведено издање, том 6, стр. 30.

⁵⁵ Ibid. стр. 47.

тање ове супротности”.⁵⁶ Разлика азијске и европске историје изражава се у различитом односу села и града. Особеност азијске историје састоји се у томе што село господари градом. Особеност европске је у томе што град господари селом.

Као важан Марксов посебно-научни допринос у осветљавању патријархалних заједница треба истаћи објашњење стационарног карактера и трајности патријархалних заједница на азијском тлу. Питање стационарности азијских патријархалних заједница отворио је Енгелс у преписци с Марксом током 50-тих година, тј. у време кад је Маркс проучавао азијски начин производње и патријархално устројство које му одговара. Осврћући се на источне државе Енгелс скреће Марксу пажњу на огромну улогу коју је вештачко наводњавање имало у историји тих држава.⁵⁷ Маркс је у одговору дао Енгелсу за право, али га је допунио у две битне тачке: „Оно што потпуно објашњава стационарни карактер овог дела Азије, и поред свих бесциљних покрета на политичкој површини, јесу две околности које се узајамно потпомажу: 1. public works — ствар централне владе; 2. крај ове, читава држава, изузев неколико већих градова, састоји се из villages која су имала потпуно одвојену организацију и чинила мали свет за себе”.⁵⁸ У аутархичном карактеру азијских општина Маркс је видео једну од главних основа оријенталног деспотизма. У једном од радова, посвећеном преткапиталистичким економским формацијама Маркс је навео још и две друге околности које су допринеле да азијске заједнице одолевају зубу времена — срашћеност индивидуе са заједницом и складно обједињавање мануфактуре и агркултуре.⁵⁹

Међу доприносима које је Маркс дао испитивању патријархалних заједница треба поменути и осветљавање статуса појединца у тим заједницама. Осврћући се на то питање Маркс истиче да је индивидуа пупчаном вршцом везана за колектив.⁶⁰ Она не само да није довољно осамостаљена него се чак и не издваја из заједнице којој припада. Субјект првобитно није појединац него заједница, истиче Маркс. Указујући на пупчану везу индивидуе и социјалног организма Маркс је истовремено назначио и факторе који делују у правцу човековог издвајања из заједнице. Он то издвајање везује за појаву размене. „Човек се издваја као појединац тек историјским процесом. Он се првобитно појављује као родовско биће, племенско биће, чопорска животиња — иако не нипошто као зоополитикон у политичком смислу. Сама размјена је главно средство тог издвајања. Она чини сувишним живот у чопору и растаче

⁵⁶ К. Марк, *Kapital*, том I, К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 21, стр. 314.

⁵⁷ Ф. Енгелс — К. Марк-у 6. јуна 1853, К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 35, стр. 230.

⁵⁸ К. Марк — Ф. Енгелсу 14. јуна 1853., *op. cit.*, стр. 237.

⁵⁹ К. Марк, *Osnovi kritike političke ekonomije* (Основни напрт из 1857—1858), К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 328.

⁶⁰ К. Марк, *Osnovi kritike političke ekonomije* (Економски рукописи из 1857—1858), К. Марк — Ф. Енгелс, *Dela*, наведено издање, том 19, стр. 5—6.

га”.⁶¹ Издвајање појединца у великој мери изазива и подела рада и приватна својина која из ње настаје, додаје Маркс. Приметимо да савремена проучавања патријархалних заједница на афричком тлу и у другим регијама потврђују ова Марксова гледања.

Разматрање Марксових посебно-научних доприноса изучавању патријархалних заједница завршићемо освртом на његов допринос осветљавању генезе и карактера свести самониклих и патријархалних заједница. Што се генезе те свести тиче, Маркс њу изводи из инстинкта. Првобитно, свест није ништа друго до освешћен инстинкт, наглашава Маркс. По свом карактеру свест патријархалног друштва је овнујска свест, свест чопора или стада. „Тај почетак има животињски карактер исто онолико колико га има и сам друштвени живот на томе ступњу; то је пука свест о чопору и човек се ту разликује од овна само по томе што му свест замењује инстинкт, или по томе што је његов инстинкт свестан. Та свест овна или племенска свест развија се и изграђује захваљујући повећању продуктивности, повећању потреба и порасту становништва које се налази у основи и једног и другог”.⁶²

Свест патријархалних заједница је по домету мање-више ограничена свест. Првобитно то је само свест о чулној околини и о нужности удруживања људи ради борбе са природом и ради властитог одржања. Говорећи о патријархалној свести Маркс истиче њену тесну повезаност с друштвеном праксом. Та свест је, наглашава он, непосредни израз те друштвене праксе — њено испаривање. „Свест је, наравно, прво само свест о *најближој* чулној околини и свест о ограниченој вези са другим особама и стварима, ван индивидуе која почиње да стиче свест о себи; то је у исто време свест о природи која [природа] на почетку стоји наспрот људима као сасвим страна, свемоћна и неприкосновена сила према којој се људи односе чисто животињски, према којој осећају страхопоштовање као стока; према томе, то је чисто животињска свест о природи (природна религија) — и, с друге стране, свест о нужности да се ступи у везу са околним индивидуама, почетак свести о томе да човек уопште живи у друштву”.⁶³

Маркс је указао и на процес осамостаљавања свести од непосредне праксе посредством поделе рада и осветлио непосредне импликације поделе рада на плану свести. Полазећи од тога да је свест самониклих и патријархалних заједница првобитно јединствена, тј. неиздиференцирана, он је објаснио узроке диференцирања критерија и цепања друштвене свести у посебне облике свести, облике друштвене свести. Он је указао да друштвена подела рада и подела друштва на класе доводе до осамостаљења појединих облика друштвене свести и до деформација на плану свести. Овде треба додати и Марксово указивање на однос свести и језика — третирање језика као „практичне стварне свести”.

⁶¹ Ibid. стр. 330.

⁶² К. Марх — F. Engels, *Немачка идеологија, Дела*, наведено издање, том 6, стр. 30.

⁶³ Ibid.

Као што се види, Маркс је дао крупне посебно-научне доприносе који се односе на разне стране друштвеног живота патријархалних заједница, на сферу економске основе, социјално-политичког поретка и идејне надградње. У основи тих и других доприноса леже како опште-филозофски, тј. светопогледни и методолошки разлози, тако и конкретно проучавање и уопштавање историјске, економске и етнолошке литературе.

DRAGUTIN LEKOVIĆ

SIGNIFICATION AND IMPORTANCE MARX'S INVESTIGATION OF PATRIARCHAL COMMUNITIES

S u m m a r y

In the beginning of his paper the author formulates two thesis — that one way or the other, Marx has dealt with patriarchal communities all his life, and that during his work he had been acquainted with the most important results in this domain. Afterwards the author discusses the phases of Marx's research of the patriarchal communities. He establishes that the study of patriarchal communities by Marx has gone through four phases and at the same time he points out the essential characteristics and the basic content of each of these phases. The author in addition poses the question why has Marx, whose profession was first law and philosophy and afterwards political economy and political theory, been so interested in the patriarchal communities. In answering the author states three basic reasons: the general philosophical, the philosophical-historical and the anthropological reason, the question of anthropogenecy. The author demonstrates that the peculiarity of Marx's work in the domain of patriarchal communities lies in the fact that he made the problem of the patriarchal community an integral part of his view of the world, as well as in the fact that he had developed such a view of the world which has thrown new light in this domain. The author at the same time points out the importance of this Marx's view of the world for the research of the patriarchal communities.

The author pays special attention to the materialistic dialectic and points out its immense importance in the research of the patriarchal communities and the ethnological research in general. The author also discusses the relationship of the materialistic dialectic and specific ethnological methods. He also discusses the problem of architecture of ethnology as a science. Starting with Marx's example he points out the importance of uniting the empirical and theoretical in the research of the patriarchal communities. After pointing out the importance of Marx's general-philosophical and methodological attitudes in the research of patriarchal communities, the author points out the most important scientific contributions in the sphere of ethnology, especially the contributions of Marx.

